

ՇԵՆԳԱՎԹՅԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՄԱՆՐ ՊԼԱՍՏԻԿԱՆ

ՆԱԿՈՔ ՄԻՄՈՆԵՄԸ

Պատմական գիտությունների թեկնածու

ԵԳՊԱ դոցենտ

Շենգավթյան մշակույթի ինքնատիպ և բնորոշող հատկանիշներից է թրծակալից, հազվադեպ՝ քարերից յուստրաստված կենդանիների և մարդկանց մանրակերտ արձանիկների արվեստը: Նին Արևելքում այս յուստիկայի նախատիպերը և վաղագույն նմուշներն ի հայտ են գալիս վաղ երկրագործական տնտեսաձևի կազմավորման փուլում¹: Ներկայումս շենգավթյան մշակույթի հուշարձաններում հայտնաբերվել են մի քանի հարյուր ամբողջական կամ բեկոտված արձանիկ²:

Պարզունակ նատուրալիզմը, ընդհանրացված ռեալիզմը և սիմվոլիզմը համատեղ ներկայացված են շենգավթյան մշակույթի մանր յուստիկայում: Վաղ բրոնզի դարի շենգավթյան մշակույթի մանր յուստիկան, սնվելով յուստունակ նատուրալիզմի սկզբունքներից, ձեռք է բերում որակական ինքնատիպ հատկանիշներ: Ընդունված տեսակետի համաձայն՝ շենգավթյան մշակույթի անտրոպոմորֆ յուստիկան «նողելավորվել» է որդես վաղ բրոնզի դարի սիմվոլիկ մտածողության արգասիք:

Մարդակերպ արձանիկներ

Անտրոպոմորֆ արձանիկներն ամենայն հավանականությամբ մարմնավորել են տնային աստվածություններին: Դրանք կոչված էին օգնելու ծննդաբերող կնոջը, հեռու վանելու չար ուժերին, ատյախովելու յուստաբերություն և առատ բերք: Առանձին արձանիկներից գատ, անտրոպոմորֆ քանդակներով զարդարված են նաև յուստաձև, շարժական զոհարանների թևերի ծայրերը և կենտրոնական հատվածները: Քանդակների մի մասը ռեալիստական է, մյուս մասը՝ ոճավորված և հիմնականում ներկայացված է ելուստների տեսքով:

Կանացի արձանիկներին բնորոշ է ոճավորված-սխեմատիկ կերտվածքը: Նման կերտվածքով կանացի արձանիկներ հայտնի են ոչ միայն Ղայկական լեռնաշխարհի, այլև Եվրասիայի՝ Ղնդկաստանի, Միջին Ասիայի, Կովկասի, Բալկանների և այլ երկրամասերի վաղ երկրագործական ու բրոնզեդարյան մշակույթներին³: Շենգավթյան մշակույթի կանացի արձանիկներն իրենց ձևերով և հորինվածքով ստորաբաժանվում են մի քանի տիպերի:

Առաջին խմբի արձանիկներին բնորոշ է ոճավորված-սխեմատիկացված կերտվածքը: Դրանք ունեն ուղղանկյունաձև ուրվագծեր: Արձանիկների իրանը

գուրկ է անատոմիական հատակությունից, իսկ գլուխները, ձեռքերը, առանձին դեղքում՝ նաև ոտքերը ձևավորված են դարձումնակ ելուստների տեսքով: Այս փոքրածավալ արձանիկները հագեցված են իգության սիմվոլիկ խորհրդանշաններով, որոնք շեշտում են ծննդաբերության գաղափարը (նկ. 1): Այսդիսի արձանիկներ հայտնաբերվել են Շենգավիթ, Մոխրաբլուր, Նառիճ, Ագարակ և այլ հուշարձաններից: Նման հորինվածքով և սիմվոլիկ դասակարգությամբ արձանիկները բնորոշ են Նին Արևելքի գրեթե բոլոր վաղ մշակույթներին: Այս տիպը տարածված է եղել ինչդես Մոսալուր Ասիայում (Թեփե Գավրա, Չաթալ Նույուկ, Նաջիլար), Միջին Ասիայում (Ալթին դեդե, Իզմիրի թեփե և այլն), այնդես էլ Նյուսիսային Կովկասում (Նալչիկ):

Երկրորդ խումբ: Կանացի արձանիկների այս խումբն ավելի նատուրալիստական ոճի է: Այս խմբի մանրաքանդակներում վերարտադրված են կնոջ մարմնի առանձնահատկությունները՝ փաթած մարմինը, լայն կոնքերը, որոնք բնորոշ են բազմազավակ մայրերին: Մրանք ևս մերկիրան ֆիգուրներ են՝ հագեցված իգության խորհրդանշաններով: Այս խմբին են դասկանում Ագարակ հնավայրից հայտնաբերված գեր մարմնով կանանց թրծակավե արձանիկները, որոնք ավելի ռեալիստական են, քան Մոխրաբլուրից ու Շենգավիթից հայտնաբերված առաջին խմբի նմուշները (նկ. 2): Ագարակի արձանիկներից առանձնանում է հղի կնոջ թրծակավե արձանիկը՝ մեծացված փորով և դորսով: Այն բաղկացած է բիտումով ամրացված երկու կեսից: Թերևս այստեղ կատարվել է ծիսական բեղմնավորման ծես, երբ դաստրաստի արձանիկը սղոցել են, սաղմը, թերևս հատիկը դրել են արձանիկի մեջ և աղա միացրել են սղոցված կեսերը (նկ. 3): Այս արձանիկը կրում է սրբազան բեղմնավորման գաղափարը:

Երրորդ խումբ: Կանացի արձանիկների երրորդ խումբն ունի կլոր քանդակին բնորոշ առանձնահատկություններ: Շենգավիթից հայտնաբերված արձանիկն ունի աղոթողի՝ աղորացիայի դիրք. վեր դարձած ձեռքերով աղոթողի կեցվածք, կլոր մեջք, լայն կոնքեր: Չնայած իր փոքր չափերին՝ արձանիկը կազմված է եղել մի քանի մասերի համակցությունից: Այդ են վկայում արձանիկի իրանի տարբեր հատվածների վրայի անցքերը, որոնց մեջ ամրացրել են փայտե ձողիկներ և արձանիկի տարբեր հատվածները միացրել են իրար: Գլուխը, իրանը, կոնքերը դաստրաստվել են առանձին: Այս արձանիկն իր հորինվածքով հիշեցնում է Կրետե կղզում հայտնաբերված «Օձերով աստվածուհու» նշանավոր քանդակը, որին զգալիորեն զիջում է կատարման տեխնիկայով (նկ. 4):

Չորրորդ խումբ: Անտրոդոմոնֆ դլաստիկայի ընդհանրացված-ռեալիստական ոճի լավագույն օրինակ է Շենգավիթի N 2 դեղավայրի II շերտի հատակի վրա, գետնի մակերեսից 120 սմ խորությամբ, 2000 թ. հայտնաբերված կանացի արձանիկը: Սև տուֆից կերտած փոքրածավալ արձանիկը դասկերում է կանա-

ցի մերկ մարմին: Քարը մշակել են հղկման, փորագծման և կետագարդման տեխնիկայով: Չնայած իր փոքր չափերին՝ մանրաքանդակը դիտողի վրա թողնում է մոնումենտալ արձանի տոպոկություն: Նին դարերում ամրանալու քանդակագործը տախտակներ է շենգավթյան մշակույթում ձևավորված, կանոնակարգված սկզբունքները՝ միևնույն ժամանակ ցուցաբերելով անհատական մոտեցում: Ինչդեռ և շենգավթյան մշակույթի կանացի մյուս մանրաքանդակները, այս արձանիկը ևս գուրկ է ձեռքերից, սրունքներից և ոտնաթաթերից, դեմքից, իսկ գլուխը և թևերը ներկայացված են տարզ ելուստների տեսքով: Իր հորինվածքով արձանիկը նման է փոքր-ինչ ձգված հնգաթև աստղի: Վիսմայի ձևավորված են արձանիկի կլոր կոնքերը և փարթամ ազդրերը, մեջքը: Առավել տոպոկոփ է կրծքերը, որոնք ձևավորված են բոլորածն դասավորված կետաշարերով և հիշեցնում են աստղաբույլեր (նկ. 5): Այս տլաստիկայի հորինվածքում և զարդարանքում, աստղի գաղափարը մարմնավորված է ինչդեռ արձանիկի ուրվագծում, այնդեռ էլ կրծքերի տատկերման մեջ, որոնք ձևավորված են շրջանաձև դասավորված կետաշարերից: Նանրահայտ է, որ Նին Արևելքում տարփանքի, սիրո և գեղեցկության աստվածուհիների՝ Իշտար, Աստարտա դիցուհիների խորհրդանշանը եղել է աստղը: Տրամաբանական է երթադրել, որ երկնային լուսատուի՝ աստղ անվանումից ծագում է հայոց հնագույն դիցարանի սիրո և գեղեցկության աստվածուհու՝ Աստղիկի անունը: Շենգավթից հայտնաբերված արձանիկն իր հորինվածքով և տատկերագրությամբ, թերևս, աստղ-սեր-գեղեցկություն-Աստղիկ դիցուհի գաղափարների հնագույն մարմնավորումն է:

Ինչդեռ նշեցի, Նայկական լեռնաշխարհի վաղ բրոնզի դարի հուշարձաններից մինչ այդ հայտնաբերված գրեթե բոլոր մանրաքանդակ արձանիկները տատրաստված են թրծակավից: Մրանց բնորոշ են տափակ-ուղղանկյուն և սլեմատիկ-ոճավորված ձևերը: Մինչդեռ Շենգավթի տուֆե արձանիկը կերտված է կնոջ մարմնի գեղեցկությունը տատկերելու, թերևս նաև այն բանաստեղծորեն ընկալելու մղումով: Նին քանդակագործը սեղմ արտահայտչամիջոցներով կերտավորել է գեղեցիկ և ցանկալի կնոջ մարմինը: Նա ձգտել է ընդհանրացված ռեալիստական ոճով վերարտադրել կանացի մարմնի անատոմիային բնորոշ, Բական հատկանիշները և գրավչությունը: Որոշակի է, որ քանդակագործը ծանոթ է եղել կանացի մարմնի գաղտնիքներին, սակայն տարտադրված լինելով տախտակներու վաղ բրոնզի դարում ձևավորված կանոնները, իր հիմնական ուշադրությունը դարձրել է իրանին՝ հատուկ շեշտելով իգության և տոտաբերության խորհրդանշանները⁴:

Ընդունված տեսակետի համաձայն՝ վաղ բրոնզի դարի արձանիկները եղել են տնային կուռքեր, որոնք խորհրդանշել են տոտաբերություն, մարմնավորել են մայրության գաղափարը, հովանավորել ծննդկաններին: Նշված արձանիկի

քարակերտ լինելը, իրական կերպարը, խնամքով հարդարումը, կատարման ընդհանրացված-ռեալիստական ոճը վկայում են, որ Շենգավթի գտածոն մի առանձնահատուկ նշանակություն է ունեցել, կերտվել է հմուտ վարդեստի ձեռքով և թերևս եղել է թաղամասի հովանավոր սիրո ու մայրության աստվածուհու արձանիկը:

Վիագերորդ խումբ՝ կուռքեր: Սրանք երկու տիղի են: Մեծ քանդակներն ունեն 70-80 սմ բարձրություն և տափակ-ուղղանկյունաձև իրան: Գլուխ հիշեցնող ելուստն իրանից զատված է ուղիղ կտրված գծով և խորադիր մշակումով: Գլխի վրա դասակարգված միջանցուկ գայլիկոնված աչքերը հավանաբար խորհրդանշել են ամենատես աստծո գաղափարը: Բերանը դասակարգված է փոսիկի տեսքով: Իրանի վրա քանդակված է դուրսը: Այս արձանները մշակված են երկու կողմից՝ առջևից և հետևից և դիտարժան են եղել բոլոր կողմերից: Ամենայն հավանականությամբ, սրանք ամրացված են եղել բազիլիկների վրա և խորհրդանշել կանացի աստվածություններ (նկ. 6)⁵:

Կան համանման փոքր արձանիկներ, որոնք եղել են շարժական տոնային կուռքեր: Ուղղանկյուն, տափակ իրանով կուռքերից մեկի մարմնից վզիկի փոսիկաձև փորվածքով առանձնանում է կլոր գլուխը: Դեմքի վրա հստակ երևում են մեծ քիթը և ժղտացող բերանը, որ դասակարգված է ճեղքվածքի տեսքով (նկ. 7, 7ա):

Տղամարդկանց արձանիկներ

Ղանդիղում են հազվադեպ: Երկար ժամանակ ենթադրվում էր, որ շենգավթյան մշակույթին բնորոշ չէ եղել տղամարդկանց արձանիկների արվեստը, և դա հիմնավորվում էր նրանով, որ նախնադարյան ժամանակաշրջանում աղյուղ համայնքներում իշխել է կինը՝ մայրիշխանություն, հետևաբար տրամաբանական է, որ կերտել են միայն կանացի արձանիկներ: Իրականում, վաղ բրոնզի դարում Ղայաստանում կենցաղավարում էր մեծ, մահադետական գերդաստանը, որը դեկավարում էր մահադետը՝ տղամարդը, որի ձեռքում կուտակված հարստությունը դետը է փոխանցվել իր ժառանգներին:

Մինչ այժմ հայտնաբերվել է տղամարդու չորս մանրաքանդակ, բոլորն էլ՝ Շենգավթի հնավայրից: Տղամարդկանց արձանիկներում նույնպես խախտված է մարմնամասերի անատոմիական ճիշտ վերարտադրությունը, ինչպես կանացի արձանիկներում: Սակայն տղամարդկանց արձանիկներում դասակարգված է գլուխը՝ դարձուկի դիմագծերով: Նստակ առանձնանում են քիթը, աչքերը, բերանը: Ձեռքերը և ոտքերը քանդակված են ընդհանրական ձևով և ունեն սխեմատիկ ուրվագիծ: Ինչպես և կանացի արձանիկները, տղամարդիկ նույնպես դասակարգված են մերկ՝ իրենց բնորոշ հատկանիշներով: Տղամարդկանց արձանիկները կարելի է ստորաբաժանել երկու խմբի: Առաջին խումբը դասակարգվում է հզոր մարմ-

նով, լայն և ուղիղ ուսերով, բարձր լուսնահաս կլոր գլխով, ձեռքերը կրծքին խաչած, արժանապատվության զգացումով լեցուն տղամարդու կերպարը (նկ. 8):

Երկրորդ խումբը ներկայացված է ընդամենը մեկ արձանիկով, որին ինչ-որ չափով հատուկ է դիմանիկան՝ տղամարդը լուսնահաս է քայլելու լուսնին: Ձեռքերը դարձյալ խաչված են կրծքին:

Շենգավթից հայտնաբերված տղամարդկանց արձանիկները հագեցված են արական սիմվոլով, ունեն շեշտված, անհամամասնորեն մեծ արական սկզբ, ինչը վկայում է այդ արձանիկների՝ դուրսբերության լուսնահասունի հետ առնչված լինելը և ազգ (տոհմ) սերող նախնու կերպավորումը:

Կենդանիների արձանիկներ

Նայտնի են ցլի, խոյի, այծի, շան, ձիու, առյուծի և այլ կենդանիների մանրաքանդակներ: Շենգավթյան մշակույթում առավել տարածված են ընտանի կենդանիների արձանիկները, որոնք խորհրդանշում են այդ կենդանիների լուսնահասունի առարկա լինելը: Յուր և խոյը Նին Արևելքում արական սկզբի, դուրսբերության հնագույն խորհրդանշաններ են: Եվ լուսնահասուն չէ, որ հենց այս կենդանիների արձանիկներն են առավել տարածված: Շան, մասնավորապես, ձիու մանրաքանդակներն ավելի սահմանափակ են և ունեն ինչպես դիցաբանական ենթաշերտ, այնպես էլ վկայում են տնտեսության մեջ այս կենդանիների կարևոր դերակատարման մասին: Շենգավթյան մշակույթի արձանիկների համակողմանի հետազոտումը լայն հնարավորություններ է ստեղծում վաղ բրոնզի դարի լուսնահասունի մշակութային և դիցաբանական վերակազմությունների համար: Դրանք հավանաբար վերաբերում են հրաշալուսնահասուն հեքիաթների հնագույն ենթաշերտերում:

Կենդանիների մանրաքանդակների մեծ մասը լուսնահասունված է լուսնահասունակ նատուրալիստական ոճով, որի հետևանքով կենդանիների տեսակները և ցեղական առանձնահատկությունները արտահայտված են ընդհանրացված կերպավորումով: Սակայն առկա են նաև իրական մոդելավորումներ: Այսպես, մանր լուսնահասունի մեջ կան լուսնահասունի տեսակ: Դրանցից մեկը հզոր, լուսնահասուն մարմնով, կարճ եղջյուրներով կենդանի է (նկ. 9), մյուս տեսակին հատուկ են հսկայական եղջյուրներ (նկ. 10): Այս նույն կերպավորումը փաստված է նաև ժայռալուսնահասունի արվեստում՝ Վայոց ձորի, Եղեգիսի ժայռալուսնահասուններում: Որոշ քանդակներում ցլերի քթերի վրա բացված են անցքեր, որոնց մեջ, հավանաբար, մտցված օղակներով կամ լուսնահասուններով զտել են այս ամենի կենդանիներին (նկ. 9ա): Ըստ հնագիտական լուսնահասուն նյութերի և հնակենդանաբանական դիտարկումների՝ բրոնզի դարում այս կենդանիները շատ ավելի մարմնեղ և մեծ են եղել:

Շենգավթյան մշակույթում տարածված ցլերի արձանիկների երրորդ տեսա-

կը ոճավորված, գույգ եղջյուրների սիմվոլիկ քանդակներն են: Նման սկզբունքով ցլեր տատկերված են նաև Կրետե կղզում:

Շենգավթյան մշակույթի լուսատիկայում սիրված կենդանին խոյն է:

Խոյների քանդակները կարելի է ստորաբաժանել երկու մեծ խմբի: Առաջինը խոյների ռեալիստական-տարածական մանրաքանդակներ են: Ընդհանրացված ռեալիզմի հիմնալի նմուշ է Մոխրաբլուրից հայտնաբերված մուգ վարդագույն տուֆից կերտված խոյի արձանիկը: Այն աչքի է ընկնում մանրամասների յուրաքանչյուր ճիշտ համադրությամբ: Քանդակագործը ձգտել է տատկերել կենդանու կարևոր հատկանիշները՝ փորձելով հզոր արուի ռեալիստական քանդակին հաղորդել մոնումենտալություն: Այս հատկանիշների շնորհիվ խոյի քանդակը մերձենում է Առաջավոր Ասիայի ընդհանրացված ռեալիզմին բնորոշ արվեստի լավագույն գործերին:

Երկրորդ տիպը: Շարժական, լայնածավալ գոհարանների առաջամասերը՝ յուրոտմներ, հարդարված են խոյների հանդիսավոր-ստատիկ քանդակներով: Կավակերտ այս բազմաթիվ խոյների հանդիսավոր քանդակները հաղորդում են մոնումենտալ տեսք (նկ. 11): Առանձնառես տղավորիչ են Շիրակի դաշտավայրի հուշարձաններից (Նառիճ, Կառնուտ), ինչպես նաև Շենգավթից հայտնաբերված գոհարանները: Ուշագրավ է, որ Շենգավթի գոհարանի խոյների յուրոտմների աչքերը ներդրված վանակատից են (նկ. 12):

Առյուծի քանդակը: Առ այսօր մեզ հայտնի է ընդամենը մեկ քանդակ, որը հայտնաբերվել է 2010 թ. Շենգավթի վերին շերտում: Քանդակի արժեքը ոչ միայն արվեստաբանական է, այլև իր մեջ կրում է այլ ուշագրավ տեղեկատվություն. ա) այդ ժամանակ Երևանի շրջակայքում աղյուր էին առյուծներ, բ) որքան էլ զարմանալի է՝ այն ունի նաև լեզվաբանական նշանակություն, քանզի առյուծ բառը զուտ հայկական է՝ ըստ Ն. Աճառյանի⁶: Թրծակավից կերտված առյուծի մանրաքանդակի միայն առջևի կեսն է պահպանվել: Առյուծը կանգնած է անշարժ դիրքով, խրոխտ կեցվածքով: Նրա գլուխը զարդարում է հսկայական բաշը: Աչքերը ձևավորված են փոսիկներով: Քիթը ռեյիեֆ է, բերանն ունի հորիզոնական ճեղքվածքի տեսք: Կենդանուն տատկերելու տեխնիկական հնարքները դեռևս հեռու են կատարյալ լինելուց, սակայն այս անկատարությունը ստեղծում է նաև անմիջականության զգացում և որոշակի է, որ հին քանդակագործը իրականում տեսել է այս կենդանուն: Սա շենգավթյան մշակույթի՝ վաղ բրոնզի դարի առյուծի միակ քանդակն է (նկ. 13):

Թռչնի արձանիկ: Նայտնի է մեկ օրինակով: Մոխրաբլուրից հայտնաբերված թռչնի թրծակավե, սնամեջ արձանիկը: Այս արձանիկը կարծես մեկ հազարամյակ անց՝ ուշ բրոնզի դարում, Նայաստանում լայնորեն տարածված թռչնակերպ եղջրանոթների՝ ռիտոն-անոթների նախատիպն է:

Շենգավթյան մշակույթում լայնորեն տարածված ընդհանրացված-դայմանական ոճի թրծակավե մանր լուսատիկան գրեթե անհետանում է այս մշակույթի հետ միաժամանակ: Որոշես հին ավանդի վերադարձներ՝ հետագա դարերում դառնալով եւ ընդամենը մի քանի թրծակավե մանրաքանդակ: Կարելի է հիշատակել միջին բրոնզի դարի Երկարուկ-բլրի (Ուզբեյկի-թեփե, Արցախ) հայտնաբերված թրծակավե կնոջ արձանիկը, Կարմիր վանքի մերձակա դամբարանադաշտից հայտնաբերված տղամարդու արձանիկը և ուշ բրոնզի դարի Լճաշենի N 8 դամբարանի ջրային թռչունների ինը թրծակավե արձանիկները՝ որոշես վաղ բրոնզի դարի ավանդների հեռավոր արձագանք:

- 1 Антонова Е.В., *Обряды и верования первобытных земледельцев Востока*, Москва 1990.
- 2 Есаян С.А., *Скульптура древней Армении*, Издательство АН Армянской ССР, Ереван 1980.
- 3 Массон В.М., Сарианиди В.И., *Среднеазиатская терракота эпохи бронзы. Опыт классификации и интерпретации*, Москва, главная редакция восточной литературы 1973.
- 4 Յ. Սիմոնյան, «Չնագույն արվեստի մի բացառիկ գտածո Շենգավթից», *Ակադեմիկոս Լևոն Դախվերդյանի ծննդյան 80-ամյակին նվիրված գիտաժողովի հիմնադրույթներ*, Եր., 2004, էջ 59-61:
- 5 Յ. Սիմոնյան, «Շենգավթի: Շարքային բնակավայր, թե՞ վաղ քաղաք», *Հուշարձան տարեգիրք*, Ը (2013), էջ 5-53:
- 6 Յր. Աճառյան, *Հայերեն արմատական բառարան*, հտ. Ա, Եր., 1971, էջ 259-260:

THE STATUETTES OF THE SHENGAVIT CULTURE

HAKOB SIMONYAN

PhD in Historical Sciences

Associate Professor at YSAFA

One of the peculiarities of Early Bronze Age (3500-2500 BC) Shengavit culture of the Armenian Highland is the unique art of creating zoomorphic and anthropomorphic miniature statuettes from terracotta and rare stones. At the moment several hundreds of complete or fragmented anthropomorphic statuettes, both male and female, as well as zoomorphic statuettes, for instance, bull, ram, lion, etc., dated by the Early Bronze Age have been found from various archeological monuments of Armenia. These statuettes have been classified according to typological peculiarities. The artistic analysis of the statuettes is presented in this article.

МЕЛКАЯ ПЛАСТИКА ШЕНГАВИТСКОЙ КУЛЬТУРЫ

АКОП. Е. СИМОНЯН

Кандидат исторических наук

Доцент ЕГАХ

Одним из характерных особенностей Шенгавитской культуры эпохи ранней бронзы (3500-2500 гг. до р. Х.) Армянского нагорья является своеобразное искусство терракотовой мелкой пластики. Ныне из разных памятников Армении обнаружены несколько сот цельных и расколотых антропоморфных и зооморфных статуэток эпохи ранней бронзы, которые воплощают женщин и мужчин, быков, оленей, льва и.т.д. По морфологическим особенностям они разделены на отдельные группы. В статье дается искусствоведческий анализ этой пластики.

1

2

3

5

4

1. Կնոջ արձանիկ, Շենգավիթ
2. Կնոջ արձանիկ, Ագարակ
3. Հղի կնոջ արձանիկ, Ագարակ
4. Թրծակալե կնոջ արձանիկ, Շենգավիթ
5. Տուֆե կանացի արձանիկ, Շենգավիթ
6. Տուֆե կուռք, Շենգավիթ
- 7-7ա. Տուֆե կուռք, ժողտացող կինը, Շենգավիթ
8. Տղամարդու թրծակալե արձանիկ, Շենգավիթ
- 9-9ա. Պարարտ մարմնով և կարծ եղջյուրներով ցլի թրծակալե արձանիկ, Շենգավիթ

10. Հսկայական եղջյուրներով ցլի թրծակավե արձանիկ, Շենգավիթ
 11. Շարժական սրբարան խոյերի որոտոմներով, Հոռոմ
 12. Խոյի որոտոմներով, վանակատե աչքերով շարժական սրբարան, Շենգավիթ
 13. Աղյուծի թրծակավե արձանիկ, Շենգավիթ

SHGT. SQ L4, LOC 5055, Bag 5059

12

13